

4. Πολιτική.—'Επὶ τῶν εἰρημένων θεωρητικῶν προϋποθέσεων ἐρείδεται ἡ πολιτικὴ φιλοσοφία, ἡ περὶ πολιτείας θεωρία τοῦ Ὠββεσίου, ἣτις εἶναι τὸ μάλιστα πρωτότυπον τοῦ συστήματος μέρος. Κυριωτάτη τοῦ ἀνθρώπου ὁρμὴ εἶναι, καθὰ εἶδομεν, ἡ πρὸς αὐτοσυντηρησίαν· μέγιστον δὲ ἀγαθὸν ὑπάρχει αὐτῷ ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ ἡ προαγωγὴ τῶν ἰδίων συμφερόντων. Ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι, ὅπως ἐδίδαξεν ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἐπανάλαβεν ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ὁ Γρότιος, «ζῶον πολιτικόν», φύσει πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν ὄν, ἀλλὰ τούναντίον ἐκ φύσεως εὐρίσκεται ἐν καταστάσει ξένη τῆς κοινωνίας. Ἀφοῦ δὲ κανὼν τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας εἶναι τὸ ἴδιον συμφέρον, ἔπεται ὅτι ἕκαστος ἔχει ἀπεριόριστον δικαίωμα ἐπὶ παντὸς ὅπερ ὑπηρετεῖ εἰς τὴν φιλαυτίαν αὐτοῦ. Καὶ ἐπειδὴ πάντες εἶναι ὅμοιοι, ἕκαστος δικαιούται, κατὰ πάντα λόγον καὶ ἄνευ τινὸς ἐπιφυλάξεως, νὰ διαφυλάττῃ καὶ προβιάζῃ τὸ προσωπικὸν συμφέρον¹.

Ἐκαστος δικαιούται νὰ μετέλθῃ πάντα τρόπον, ὅπως διατηρήσῃ τὴν ζωὴν καὶ ποιήσῃ αὐτὴν εὐάρεστον· δύναται χάριν τοῦ σκοποῦ τούτου νὰ βλάβῃ τοὺς ἄλλους, νὰ καθιστᾶ δούλους, ἔτι δὲ νὰ φονεύῃ. Ὅθεν ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει οὔτε ἰδιοκτησία ὑπάρχει καὶ ἡ δουλεία εἶναι δεδικαιολογημένη· ἕκαστος δικαιούται νὰ χρησιμοποιοῖ τοὺς ἀσθενεστέρους, κατὰ τὸ δοκοῦν χάριν τῶν ἑαυτοῦ σκοπῶν².

Ἀπλῶς εἰπεῖν ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει τὸ δικαίωμα ἐκάστου ἐκτείνεται ἐφ' ὅσον περ καὶ ἡ δύναμις αὐτοῦ· κρατεῖ τὸ δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου καὶ δὲν ὑπάρχει τις δικαίου καὶ ἀδίκου διάκρισις³. Οὐδ' ἀληθεύει πως τὸ λεγόμενον ὅτι ὁ ἕτερος ἀγαπᾷ τὸν ἄλλον, ὅτι ἕκαστος προώριστα νὰ ἀγαπᾷ ὡσαύτως πάντας ὡς ὄντας ἑαυτῷ ὁμοίους. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἕκαστος εἶναι πρὸς τοὺς ἄλλους

κουσιν εἰς τὸ αἰσθανόμενον ὑποκείμενον· διὸ καὶ ἀποβαίνουσι ταῦτα ὑποκειμενικὰ φαινόμενα.

1. De cive 1, 2. 1, 7—10.

2. Αὐτ. 2,18. 8,10.

3. Αὐτ. 6,1. Leviath. 2,24.

ἐχθρὸς (homo homini lupus)¹, ἀγαπᾷ δὲ μόνον ἑαυτὸν καὶ κατὰ τοσοῦτο φροντίζει περὶ τῶν ἄλλων, καθ' ὅσον οὗτοι ἀποβαίνουσι μέσα πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εὐτυχίαν². Ὡστε πάντες διατελοῦσι φύσει ὄντες πρὸς ἀλλήλους ἐν πολέμου καταστάσει, ἐν ᾗ ἕκαστος προσβάλλει μὲν ἑτέρους, ὑπερασπίζει δ' ἑαυτὸν καὶ προφυλάττει ἀπὸ τῶν ἄλλων. Ἡ φυσικὴ αὕτη τῶν ἀνθρώπων κατάστασις εἶναι πόλεμος πάντων κατὰ πάντων (bellum omnium contra omnes) καὶ δὲν διαφέρει τῆς καταστάσεως τῶν ἀγρίων θηρίων³.

Πολιτικὴ κοινωνία.—Ἡ κατάστασις ἐκείνη, ἐν ᾗ ἐκράτει ἢ βίᾳ καὶ αὐθαιρεσία, ὁ φόβος καὶ τὸ μῖσος καὶ ὁ ἀνήσυχος τῆς δυνάμεως πόθος τῶν ἀνθρώπων, θὰ ἐξηκολούθει, ἐὰν μὴ εἶχεν ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει βαθείας τὰς ρίζας, πλὴν τῶν παθῶν, ὀνοῦς. Διὰ τοῦ « ὀρθοῦ λόγου », οἱ ἄνθρωποι, ἐν στιγμαῖς ψυχικῆς ἡρεμίας (sedato animo), κατενόησαν ὅτι πρὸς συντήρησιν καὶ διάσωσιν ἑαυτῶν ἔπρεπε νὰ ζητήσωσιν ἄλλα μέσα προσφορώτερα, ὅτι διὰ τῆς συμφωνίας καὶ κοινωνίας θὰ ἐπόριζον ἑαυτοῖς πλείονα ὀφέλη ἢ διὰ τῆς διαφωνίας καὶ διαμάχης. Οὕτω πως ἀνεφάνη ὁ πρῶτος καὶ στοιχειώδης κατὰ φύσιν ἠθικὸς νόμος, καθ' ὃν πρέπει νὰ ἐπιτευχθῇ εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια· χάριν αὐτῆς θὰ καταλίπη ἕκαστος τὰ ἀπεριόριστα αὐτοῦ δικαιώματα καὶ θὰ ἀσκῇ ἀρετὰς καὶ καθήκοντα, τὴν πίστιν καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην, τὴν προθυμίαν καὶ ἐθελοπονίαν, τὴν πε-

1. Δὲν πρέπει τις ἄρα νὰ δίδῃ πίστιν εἰς ἄλλον ὡς δῆθεν ἀγαθὸν καὶ εὐβουλον. Ταῦτα ὑπομιμνήσκουσι τοὺς λόγους τοῦ Σαιξπήρου (King Lear 3,6) « εἶναι μωρὸς ὁ παρέχων πίστιν εἰς τὴν ἡμερότητα τοῦ λύκου, τὴν υἰεὶαν τοῦ ἵππου, τὴν ἀγάπην τοῦ παιδίου, τὸν ὄρκον τῆς πόρνης ».

2. Αἱ λεγόμεναι ἠθικαὶ καὶ συμπαθητικαὶ (εἰς τὸ ἀγαθὸν τοῦ ἄλλου ἀφορῶσαι) κλίσεις δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Ὁββέσιον, ἀρχέγονοι καὶ φυσικαὶ κλίσεις ἀλλὰ προῆλθον ἐκ φρονήσεως καὶ ἐθισμού, εἰς ὑπηρεσίαν τῆς φιλαυτίας.

3. Ὅτι τοιαύτη ἦτο ἡ κατάστασις, μαρτυροῦσι τὰ φερόμενα περὶ τῶν πρωτογόνων καὶ ἀγρίων λαῶν, οὐχ ἦττον δὲ καὶ αἱ νῦν σχέσεις τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας (Leviath. 7,18).

ρίσκεψιν καὶ ἐπιείκειαν· θὰ ἀποβάλη τὴν ὑπερφροσύνην καὶ ἀλαζονείαν καὶ θὰ τηρῆ πιστῶς τὴν ἀρχὴν «ὃ σὺ μισεῖς, ἐτέρω μὴ ποιήσης»· γνώρισμα ἰσχύος καὶ μεγαλοψυχίας θὰ νομίζῃ τὸ νὰ εἶναι δίκαιος πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ νὰ βοηθῆ αὐτοῖς. Οἱ δὲ ἀπαραίτητοι εἰς τὴν εἰρήνην ὅροι πρέπει νὰ τηρῶνται μετὰ σταθεραῖς βουλήσεως· δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι τις ὑπεύθυνος πρὸ τοῦ κριτηρίου τῆς ἰδίας συνειδήσεως (*in foro conscientiae*), ἀλλ' ἐπάναγκες νὰ ὑπάρχη καὶ ἐξωτερικὴ αὐθεντία, εἰς ἣν πάντες θὰ ὑπακούωσι¹. Τούτου ἕνεκα συνάπτεται ὑπὸ πάντων συνθήκη, συμβόλαιον², καθ' ἃ ἕκαστος παραιτεῖται τὰ ἀπεριόριστα αὐτοῦ ἀρχέγονα δίκαια καὶ παραχωρεῖ αὐτὰ εἰς τὴν ὁλότητα (κοινότητα), ἵνα ὑπὸ ταύτης προστατεύηται κατὰ τῶν προσβολῶν ἄλλων³. Ἡ οὕτω προκύπτουσα κοινωνία ὀνομάζεται πολιτεία (*civitas*) ἢ πολιτικὴ κοινωνία (*societas civilis*)⁴ καὶ εἶναι ὁ φορεὺς πάντων τῶν δικαίων καὶ πασῶν τῶν βουλήσεων.

Ἄρχων.—Ὁ τὴν πολιτείαν ἐκπροσωπῶν εἶναι ἡ κορυφὴ αὐτῆς, ὁ ἀνώτατος ἄρχων (εἴτε εἶναι εἷς ἄνθρωπος εἴτε ἐν συμβούλιον κατὰ πλειονοψηφίαν ἀποφασίζον). Ἡ ὑπερτάτη ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐξουσία ἀπορρέει ἐκ τοῦ λαοῦ⁵, ἀφοῦ οὗτος, κατὰ κοινὴν συμφωνίαν, κατέστησεν ἐκείνην καὶ ἀνέθηκε τὴν ἐκπροσώπησιν τῆς ἐνιαίας βουλήσεως⁶. Καὶ δύναται μὲν τὸ εἶδος τοῦ πο-

1. De cive 2, 3.4.

2. Ἡ συνθήκη συνάπτεται μετὰ πλήρους ἐπιγνώσεως καὶ δύναται νὰ μὴ εἶναι ῥητὴ (*pactum expressum*) ἀλλὰ μόνον σιωπηρὰ καὶ ὑποθετικὴ (*a supposed covenant, pactum subauditum*). Παράδειγμα σιωπηροῦ συμβολαίου εἶναι ἡ σχέσις τοῦ νικητοῦ πρὸς τοὺς ἡττημένους, εἰς οὓς χαρίζεται ἡ ζωὴ, ὑποχρεομένους ὅμως νὰ ὑπακούωσιν.

3. Αὐτ. 2, 9. 5, 3 καὶ 4.

4. Ἡ πολιτεία ἄρα εἶναι ἐπιγέννημα ἐλευθέρας σκέψεως καὶ φρονήσεως καὶ ἀποτελεῖ « τεχνητόν τι σῶμα ».

5. Ὁ Ὄββέσιος ἀποκρούει τὴν δοξασίαν ὅτι ἡ ἐξουσία τοῦ ἄρχοντος πηγάζει ἐκ τοῦ θεοῦ· ἡ δοξασία ἐκείνη ἐπέδωκε μεγάλως ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπὶ Ἐλισάβετ καὶ Ἰακώβου τοῦ πρώτου.

6. Αὐτ. 5,6 καὶ 7.

λιτεύματος νὰ εἶναι διάφορον, εἴτε δημοκρατικὸν εἴτε ἀριστοκρατικὸν εἴτε, μάλιστα καὶ κυρίως, μοναρχικόν, ἀλλ' ἐν πᾶσι τούτοις τοῖς πολιτεύμασι κρατεῖ ὁ λαὸς διὰ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας· καὶ ἐν τῇ μοναρχικῇ πολιτείᾳ κυβερνᾷ ὁ λαὸς διὰ τοῦ μονάρχου¹. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λαὸς κυβερνᾷ διὰ τοῦ ἄρχοντος ὡς φορέως τῆς κοινῆς πάντων βουλήσεως, ἔπεται ὅτι οὐδὲν τὸ παράπαν ὑπολείπεται ἐκείνῳ δικαίωμα ἀπέναντι τοῦ ἄρχοντος².

Ἄμα μεταβιβάσας τὴν ἐξουσίαν εἰς τὸν ἡγεμόνα ὁ λαὸς παύεται ὢν τοιοῦτος (λαὸς) καὶ καθίσταται ἀπλοῦν ἀνθρώπων πλῆθος, οὐδεμίαν ἀξίωσιν δικαιώματος δυνάμενος νὰ ἔχη³. Ἐντεῦθεν συνάγεται προφανῶς ὅτι ἡ τοῦ πολιτικοῦ ἄρχοντος ἐξουσία εἶναι ἀπεριόριστος, ἀπόλυτος· ὁ ἄρχων οὐδὲν ἔχει πρὸς τὸν λαὸν καθῆκον καὶ δύναται νὰ πράττῃ ὅ, τι ἂν βούληται· πᾶν δὲ τὸ ὑπ' ἐκείνου πραττόμενον εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο δίκαιον, διότι πράττεται ὑπ' αὐτοῦ· ἡ βούλησις τοῦ ἄρχοντος εἶναι ὁ μόνος κανὼν πάντων τῶν νόμων τῆς πολιτείας⁴. Γνώμονα δ' ἔχει οὗτος μόνον τὴν σωτηρίαν τῆς πολιτείας (*salus reipublicae summa lex esto*) καὶ καθορίζει διὰ νόμου, τί εἶναι ἀγαθὸν καὶ κακόν, τί δίκαιον καὶ ἄδικον⁵. Δὲν ὑπόκειται εἰς τοὺς πολιτικοὺς νόμους, οὕς ἄλλως αὐ-

---

1. Ὁ Ὠββέσιος θεωρεῖ τὴν μοναρχίαν ὡς τὸ κράτιστον τῶν πολιτευμάτων καὶ παρατηρεῖ ὅτι ἡ δημοκρατία εἶναι ὡς ἀληθῶς ἀριστοκρατία τῶν ῥητόρων (Ὁ φιλόσοφος φοβεῖται τὴν εὐγλωττίαν τῶν ῥητόρων καὶ τὴν ῥοπὴν αὐτῶν πρὸς τὰς ἐπαναστάσεις). Ἐν τῇ μοναρχίᾳ λείπουσιν οἱ ἀγῶνες τῶν πολιτικῶν μερίδων καὶ φυλάττονται εὐκολώτερον τὰ ἀπόρρητα. Καὶ ἂν δὲ ἀποδειχθῇ ὁ μονάρχης κακός, πάλιν μένει τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἡ τῆς ἐξουσίας κατάχρησις προέρχεται ἐξ ἑνὸς μόνου (2,12 ἐξ.).

2. Αὐτ. 7,5.8.12.

3. Ὡστε ὁ λαὸς παύεται ὢν λαὸς καὶ ἅμα κυβερνᾷ διὰ τοῦ ἄρχοντος! Ἀλλὰ πῶς κυβερνᾷ, ἀφοῦ ἐξεχώρησε τὰ πάντα εἰς τὸν ἡγεμόνα καὶ κατέστη ὄχλος;!

4. Αὐτ. 2,9.5,3,4.

5. Ἐξω τῆς πολιτείας, ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει, δὲν ὑπάρχει ἀντικειμενικὸν καὶ ἀπόλυτον ἀγαθὸν καὶ κακόν, ἀλλὰ μόνον σχετικὸν πρὸς τοῦτον τὸν ὠρισμένον ἄνθρωπον ἐν τούτῳ τῷ τόπῳ καὶ τῷ χρόνῳ· τὸ ἀγαθὸν εἰς τινὰ εἶναι κακὸν εἰς ἄλλον. Ὁρισμένον ἄρα μέτρον τοῦ ἀγαθοῦ, σταθεροὶ ἠθικοὶ

τὸς παρέχει, ἀλλ' ἔχει ὅμως καθῆκον νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν « ὀρθὸν λόγον », ὅστις εἶναι νόμος φυσικός, ἠθικός καὶ θεῖος¹. Ἐὰν κυβερνᾷ παρὰ τὸν νόμον τοῦτον, ἀμαρτάνει καὶ εἶναι ὑπεύθυνος ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· δὲν ἀμαρτάνει δὲ εἰς τοὺς πολίτας, πρὸς οὓς οὐδεμίαν ὑπέχει εὐθύνην². Πλὴν ἀλλ' ὑποτίθεται ὅτι ὁ ἄρχων εἶναι οἷος πρέπει νὰ εἶναι, ἐνσάρκωσις δηλονότι τοῦ ἠθικοῦ νόμου, φροντιστὴς καὶ κηδεμὼν τοῦ κοινοῦ ἀγαθοῦ, ἀποβλέπων μόνον εἰς τὸ συμφέρον καὶ τὴν πρόοδον τῶν πολιτῶν.

Π α ν τ ο δ υ ν α μ ί α τ ο ὕ ἄ ρ χ ο ν τ ο ς. Λοιπὸν ἡ πολιτικὴ ἐξουσία εἶναι παντοδύναμος· εἶναι ὁ τὰ πάντα καταπίνων « Λεβιάθαν »³· αὐτὴ ἔχει τὸ δικαίωμα τοῦ τιμωρεῖν⁴, τοῦ ἀποφασίζειν πόλεμον καὶ εἰρήνην, τοῦ διαχειρίζεσθαι τὴν κτῆσιν ἐκάστου κατὰ τὸ δοκοῦν⁵, τοῦ ὀρίζειν τοὺς νόμους καὶ τοῦ κανονίζειν τὰς ἠθικὰς καὶ θρησκευτικὰς πεποιθήσεις.

κανόνες καὶ ἀντικειμενικαί, οὕτως εἰπεῖν, ἀξίαι ὑπάρχουσι μόνον ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐνθα σκοπεῖται τὸ κοινὸν συμφέρον· ὅ,τι προάγει τοῦτο, εἶναι ἀγαθόν, τὸ δ' ἐναντίον κακόν. Ὁ πολίτης λοιπὸν δὲν ἔχει νὰ ὑπακούῃ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ συνείδησιν, ἀλλ' εἰς τὸν νόμον ὡς τὴν κοινὴν συνείδησιν, τὸ καθολικὸν μέτρον τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ.

1. Αὐτ. 13,2. Leviath. 2,26.

2. Leviath. 2,21. Ὅσον καὶ ἂν παρανομῇ ὁ μονάρχης, ὀφείλουσιν οἱ πολῖται νὰ ὑπομένωσι τὸ ἀτύχημα τοῦτο, ἐνθυμούμενοι ὅτι εἰς τὴν ἐξουσίαν τῆς προστασίας παρομαρτεῖ ἀφεύκτως ἡ ἐξουσία τῆς καταθλίψεως! Εἶναι παράδοξον ὅτι ὁ Ὁββέσιος προσνέμει εἰς τὸν ἄρχοντα ἀπόλυτον ἐξουσίαν καὶ θεωρεῖ τοῦτον ἀκατάλυτον, εἰ καὶ ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἐξουσία αὐτοῦ κατάγεται ἐκ τοῦ θεοῦ.

Ἐνδέχεται νὰ προβληθῇ ἡ ἐνστασις ὅτι, ἀφοῦ ὁ ἄρχων κατεστάθη ὑπὸ τοῦ λαοῦ, δύναται καὶ νὰ καταργηθῇ ὑπ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιαύτη ἀντίρρησις εἶναι, λέγει, ἄκυρος· διότι πρὸς κατάλυσιν τοῦ ἄρχοντος θὰ ἀπητεῖτο ἡ ὁμοφωνία τοῦ λαοῦ, ἥτις ὅμως εἶναι ἀδύνατος.

3. Ἡ λέξις εἶναι ἐβραϊκὴ καὶ σημαίνει πελώριον μυθικὸν τέρας.

4. Ἐνεκα τῆς πρόσθεν μνημονευθείσης φύσεως τῆς βουλήσεως (τῆς ἐλλείψεως ἐλευθερίας) ἐπιτίθεται τιμωρία εἰς τὸν ἀδικήσαντα οὐχὶ διὰ τὸ παρελθόν, δι' ὅ,τι ἐκεῖνος ἔπραξεν, ἀλλὰ διὰ τὸ μέλλον, ἵνα βελτιώσῃ αὐτὸν καὶ ἐκφοβήσῃ τοὺς ἄλλους.

5. Οἱ πολῖται ὀφείλουσιν ἀπόλυτον ὑποταγὴν εἰς τὸν μονάρχην· μόνον δὲν θὰ δέχωνται τὴν προσταγὴν νὰ ἀποκτείνωσιν ἑαυτοὺς ἢ τοὺς οἰκείους, διότι

Ὁ μονάρχης ἔχει καὶ ἐν τοῖς θρησκευτικοῖς καὶ ἐκκλησιαστικοῖς, ὅπως καὶ ἐν τοῖς πολιτικοῖς πράγμασιν, ἀπεριόριστον ἐξουσίαν· εἶναι ἀρχηγὸς καὶ τῆς ἐκκλησίας¹ καὶ καθορίζει τὰ δόγματα², ἅτινα οἱ πολῖται ὀφείλουσιν ἀνεξετάστως νὰ λαμβάνωσιν ὡς καταπότια³. Ὁ ἀνώτατος ἄρα ἄρχων καθορίζει καὶ τὴν θρησκείαν τῆς χώρας⁴. Τοιοῦτῳ τρόπῳ προσνέμεται εἰς τὸν ἡγεμόνα ἀπόλυτος ἐξουσία, καίτοι αὕτη δὲν κατάγεται ἐκ τοῦ θεοῦ⁵.

Σχέσις πολιτειῶν.—Ἡ τῶν πολιτειῶν πρὸς ἀλλήλας ἀναφορὰ εἶναι παρεμφερὴς πρὸς τὴν τῶν ἀνθρώπων ἐκάστων πρὸς ἀλλήλους σχέσιν τὴν ἐν τῇ φυσικῇ καταστάσει ὑπάρχουσαν. Φύσει δηλαδὴ ἔχουσιν αἱ πολιτεῖαι πρὸς ἀλλήλας πολεμίως· ἐκάστη, ὡς πρόσωπον πολιτικόν, φροντίζει περὶ τῆς συντηρήσεως ἑαυτῆς, τῆς ἀσφαλείας καὶ τῆς προαγωγῆς τῶν ἰδίων συμφερόντων, ὧν ὑπερμαχεῖ κατὰ πάσης ἄλλης πολιτείας. Οὕτω κρατεῖ καὶ ἐνταῦθα ἐκ φύσεως ὁ πάντων κατὰ πάντων πόλεμος, ὅστις

τὸ τοιοῦτον ἀντίκειται πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς αὐτοσυντηρησίας, ἧς χάριν συνέστη ἡ πολιτεία. Ἄλλ' εἶναι παράδοξον πῶς ὁ φιλόσοφος, ἀξιῶν νὰ προστατεύσῃ τοὺς πολίτας ἀπὸ τῆς αὐτοκτονίας, ἐπιτρέπει τὴν πνευματικὴν αὐτοκτονίαν, οἷα εἶναι ἡ ἀπαγόρευσις τῶν προσωπικῶν πεποιθήσεων.

1. Ὁ Ὁββέσιος ἀποκρούει πᾶσαν ἱεραρχίαν καὶ μάλιστα τὴν παπικὴν. Ἐάν, λέγει, ὁ πάπας θέλῃ νὰ εἶναι ὁ ποιμενάρχης τῶν πιστῶν, καθίσταται πραγματικὸς ἡγεμὼν αὐτῶν καὶ τότε ἡ πολιτεία διαλύεται. Ἐπειτα δὲ ἐκ τῶν παντοίων δογμάτων ἀπορρέουσι διχογνωμίαι καὶ ἔριδες καὶ ἐπὶ τέλος πόλεμοι διασειόντες τὴν ἐσωτερικὴν γαλήνην καὶ ἀσφάλειαν τῆς πολιτείας.

2. Δόγματα, μὴ ἀναγνωριζόμενα ὑπὸ τῆς πολιτείας, εἶναι « δεισιδαιμονία ».

3. Τὰ δόγματα δὲν πρέπει νὰ ἐξετάζωνται ἀκριβέστερον, ἀλλὰ νὰ γίνωνται ἀποδεκτὰ ἀμέσως, λαμβανόμενα δίκην πικρῶν καταποτίων, ἅτινα δὲν μασῶνται ἀλλὰ καταπίνονται.

4. Leviath. 3,42. De homine 14,4.

5. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ἀπολυταρχίας ἐδικαιολογοῦν αὐτὴν παραδεχόμενοι ὅτι ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἔχει θεῖαν τὴν προέλευσιν. Καὶ ὁ Ἰάκωβος δὲ ὁ πρῶτος τὴν θεῖαν τῆς ἐξουσίας καταγωγὴν ἐπεκαλεῖτο ὑπὲρ τῆς ἀπολυταρχίας. Φαίνεται τῷ ὄντι πολὺ παράδοξον, ὡς καὶ πρόσθεν εἴπομεν, ὅτι ὁ Ὁββέσιος, εἰ καὶ παρεδέχετο τὸ κοινωνικὸν συμβόλαιον καὶ τὴν διὰ τούτου ἐγκατάστασιν τοῦ ἄρχοντος, ὅμως προσένεμεν αὐτῷ ἀπόλυτον κυριαρχίαν.

καταπαύεται μόνον διὰ συνθήκης καὶ συμφωνίας τῶν πολιτειῶν. Ἡ δὲ τοῦ πολέμου κήρυξις καὶ τῆς συνθήκης σύναψις ἀπόκειται εἰς τὸν μονάρχην, οὗ ἡ ἐξουσία καὶ περὶ τὰς διεθνεῖς σχέσεις εἶναι ἀπεριόριστος¹.

5. Ἐπισκόψεις καὶ συμπλήρωσις.—Ἐπισκοποῦντες τὰ εἰρημμένα παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Ὁββέσιος, συνδυάζων λογικὴν δύναμιν μετὰ πνεύματος ἄκρως παρατηρητικοῦ, ὑπέστη μὲν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Γασσένδη, ὑπέστη δὲ μάλιστα τὴν ἐπενέργειαν τοῦ Γαλιλαίου· ὅθεν ἤχθη εἰς τὴν μαθηματικὴν φυσικὴν καὶ προεθυμήθη ὅπως τὴν μέθοδον τούτου μετενέγκη εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν, τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν πολιτικὴν· οὕτω δὲ συνεκρότησε φυσιοκρατικὸν σύστημα μηχανικοῦ ἐνισμοῦ.

Ὁρμήθη ἀπὸ τῆς προϋποθέσεως ὅτι ὡς ἀληθῶς ὑπάρχουσι μόνον σώματα καὶ ὅτι πᾶν φαινόμενον εἶναι κίνησις· αἱ ἔννοια οὐσίας καὶ σώματος συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτὸ καὶ κατ' ἀκολουθίαν οὐσία ἀσώματος εἶναι ἀνύπαρκτος. Ὅλως δὲ ἀντέχεται ὁ φιλόσοφος τῆς ἐμπειρικῆς θεωρίας καὶ ἐντείνει αὐτήν, ἰδίᾳ ἐν τοῖς ψυχολογικοῖς ζητήμασιν, εἰς ὑλισμὸν ὑπομιμνήσκοντα τὴν διδασκαλίαν τοῦ Δημοκρίτου.

Τὸ σύστημα αὐτοῦ ἀνέπτυξεν ὁ φιλόσοφος οὐχὶ κατὰ καθαρῶς ἀποδεικτικὸν τρόπον· ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὀφείλομεν νὰ εἰσαγάγωμεν νέας ὑποθέσεις, ἰδίᾳ κατὰ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τῆς Γεωμετρίας εἰς τὴν Μηχανικὴν. Ὁμολογεῖ δὲ ὅτι ἡ γνησίως γεωμετρικὴ διασκόπησις στηρίζεται εἰς λογικὴν ἀφαίρεσιν καὶ ὅτι ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Μηχανικῆς ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἔννοιαν τῆς δυνάμεως (*conatus, impetus*).

Ὁ ἄνθρωπος παρίσταται ὡς ἀπλοῦν σῶμα, τὰ δ' ἐν αὐτῷ ψυχικὰ φαινόμενα ἐκλαμβάνονται ὡς σωματικαὶ λειτουργίαι· οὗτος ὑπόκειται εἰς τὴν ἀνάγκην τῆς γενικῆς τῶν αἰτίων ἀλληλουχίας καὶ ἐνεργεῖ ὡς μηχανή. Καὶ ἐπειδὴ θεωρεῖται ὁ ἄνθρωπος ὡς πάν-

1. Leviath. 1,18.21.

τη σωματικὸν ὄν καὶ ψιλὴ μηχανή, δὲν ὑπάρχει αὐτῷ κανὼν ἠθικός· ἡ φιλαυτία καὶ τὰ συμφέροντα μόνον ῥυθμίζουσι τὰς ἐνεργείας ἐκάστου· αἱ λεγόμεναι ἠθικαὶ καὶ συμπαθητικαὶ κλίσεις εἶναι κατὰ βάθος ἐκδηλώσεις τῆς φιλαυτίας. Διὸ ἐδέησε νὰ ζητηθῇ ὁ κανὼν τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἐν τοῖς νόμοις τῆς πολιτείας, ἐν τῇ βουλήσει τῆς πολιτικῆς ἀπολυταρχίας¹. Ἐν τῇ ἀναπτύξει τῆς ἐννοίας τῆς πολιτείας ὁ Ὁββέσιος παρέχει πρωτοτύπους καὶ ἀξίας προσοχῆς, εἰ καὶ ἐν πολλοῖς παραδόξους, θεωρίας, δι' ὧν κατέστη ὁ ἰδρυτῆς τῆς κοινωνικῆς φιλοσοφίας².

Εἰ καὶ σπουδάζει νὰ εἶναι ἀκόλουθος ἑαυτῷ, δὲν φαίνεται ἀπηλλαγμένος ἀντιφάσεων. Οὕτω καίπερ ἀποκρούων τὰ καθόλου, ὅμως ἐκτιμᾷ προσηκόντως τὴν μαθηματικὴν μέθοδον (τὴν χωροῦσαν ἀπὸ τῶν καθόλου εἰς τὰ καθ' ἕκαστον) καὶ θεωρεῖ ὡς τὴν μάλιστα ὀρθὴν καὶ πρόσφορον πρὸς ἀνεύρεσιν τῆς ἀληθείας. Ἐνῶ ἀποφαίνει ὡς πηγὴν πάσης γνώσεως τὴν αἴσθησιν καὶ χαρακτηρίζει ὡς ἀληθῆ μόνον τὰ κατὰ μέρος, ἀφίσταται τῆς ἐπαγωγῆς καὶ δι' αὐτοβούλου τῶν λέξεων ὀρισμοῦ μεταπηδᾷ εἰς τὰ καθόλου· ἔτι δὲ γνωματεύει ὅτι ὁ κόσμος, οὗ ἀντιλαμβανόμεθα, δὲν εἶναι

---

1. Φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξον ὅτι ὁ Ὁββέσιος ἐκήρυξε τὴν ἀπεριόριστον τῆς πολιτείας ἐξουσίαν, τὴν ἀπολυταρχίαν, τὴν ἀνατρέπουσαν ἄρδην τὴν προσωπικὴν τῶν πολιτῶν ἐλευθερίαν, τὴν μετατρέπουσαν τὸν λαὸν εἰς δουρικὸν καὶ βοσκηματώδη ὄχλον. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα ἐρμηνεύεται ἐκ τῆς καταστάσεως τῶν χρόνων ἐκείνων. Ἐν Ἀγγλίᾳ τότε ἐπεπόλαζον αἱ πολιτικαὶ καὶ θρησκευτικαὶ διαμάχαι, ὀδηγοῦσαι εἰς ἀναρχίαν καὶ μονονουχί εἰς « πόλεμον πάντων κατὰ πάντων ». Ὅθεν ἦτο εὐκόλον νὰ γεννηθῇ ἡ ἐννοία ὅτι εἰς τὸ δεινὸν χάος ἠδύνατο νὰ εἰσαγάγῃ τάξιν μόνον σιδηρᾷ τις καὶ ὑπὲρ πάντα ἰσταμένη ἐξουσία. Τὴν ἐννοίαν ταύτην συνέλαβε καὶ ἀνέπτυξεν ὁ φιλόσοφος οὗτος ἀκολούθως πρὸς τὰς ἐμπειρικὰς καὶ ὑλιστικὰς αὐτοῦ θεωρίας.

2. Ἐν τοῖς φυσικοῖς ζητήμασιν ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὰς ἐρεῦνας τῶν προδρόμων, τοῦ Κεπλέρου καὶ τοῦ Γαλιλαίου, τοῦ Γασσένδη καὶ τοῦ Μερσέννου, ἐν δὲ τοῖς πολιτικοῖς κηρύττει ἑαυτὸν αὐτόνομον καὶ πρωτοστάτην, ἰδρυτὴν τῆς « πολιτικῆς φιλοσοφίας ». (Ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ *De corpore* παρατηρεῖ ὅτι ἡ κοινωνιολογία δὲν εἶναι παλαιότερα τοῦ βιβλίου τούτου). Ἐνταῦθα ὑποτυποῖ ἰδεώδη πολιτείαν, ἐν ἣ λείπουσιν αἱ συγκρούσεις τῶν κοινωνικῶν τάξεων καὶ θεραπεύεται τὸ κοινὸν ἀγαθόν.

ἀντικειμενικός και πραγματικός, ἀλλ' ἀπλοῦν φαινόμενον, ἐπιγέννημα τοῦ ὑποκειμένου. Ἐνῶ πάλιν ἐκλαμβάνει πάντα ὡς σώματα και κινήσεις, ὅμως προσκρούει εὐλόγως εἰς τὰ φαινόμενα τῆς συνειδήσεως και ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ταῦτα δὲν εἶναι κινήσεις¹. ἐπὶ τούτοις ἐξετάζει εὐστόχως τὰς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως και συνάγει ἀρχὰς ἠκιστα ὑλιστικάς, συμπλέκων και καταμειγνύων μετὰ τῶν μηχανικῶν ὑποθέσεων ἀπόψεις ἰδεοκρατικάς.

Πλὴν παρὰ ταῦτα εἶναι μεγάλα τοῦ φιλοσόφου τὰ ἐπιτεύγματα. Ἐν τοῖς ἐπὶ σαφηνεία και εὐτονία διακρινομένοις συγγράμμασιν αὐτοῦ ἀναπτύσσει, ἐπὶ βάσεως ἐμπειρικῆς, ἀξιολόγους λογικάς και ψυχολογικάς παρατηρήσεις, δύναται δὲ νὰ θεωρηθῇ ὡς ὁ εἰσηγητῆς τῆς μηχανικῆς και ὑλιστικῆς (συνειρμικῆς) ψυχολογίας, ἥτις ἐν τῷ 18ῳ αἰῶνι ἐθεραπεύθη συντόμως ὑπὸ τῶν Ἄγγλων. Γνωματεύων ὅτι αἱ διανοητικαὶ ἐνέργειαι εἶναι λεπταὶ σωματικαὶ κινήσεις, προέβαλεν εἰς τὴν ψυχολογίαν τὸ ἔργον τῆς ἀνιχνεύσεως τῶν νόμων, καθ' οὓς αἱ μεταβολαὶ τοῦ ψυχικοῦ βίου συντελοῦνται. Πρῶτος δὲ αὐτὸς διέγνω τὴν δύναμιν τῆς ποικιλίας και προτρέχων κατὰ δύο αἰῶνας τῶν συγχρόνων, ἐξῆρεν ὡς νόμον τοῦ ψυχικοῦ βίου τὴν σχετικότητα². Ἐξήρτησε τὴν βούλησιν ἐκ τῆς νοήσεως³ και κατέστη ὑπέρμαχος τῆς θεωρίας τῆς ἀνάγκης (Determinismus), ἥτις ἐκράτησεν ἐπὶ δύο αἰῶνας. Πρὸς δὲ και

---

1. Ἐὰν τὰ αἰσθήματα εἶναι κινήσεις, μένει ὡς πρόβλημα τὸ τί εἶναι αὐτὴ ἢ ἀντίληψις τῶν κινήσεων.

2. Ἐὰν ὑποθέσωμεν, λέγει (De corpore 4,25), ἄνθρωπον ἔχοντα μὲν ὀφθαλμούς, ὅπως βλέπη, ἀλλ' ἐστερημένον πάσης ἄλλης αἰσθήσεως και ἀδυνατοῦντα νὰ βλέπη ἄλλο τι παρὰ τὸ αὐτὸ ἐκεῖνο χρῶμα ἄνευ οὐδεμιᾶς ποικιλίας, μοὶ φαίνεται, παρ' ὅτι και ἂν λέγωσιν ἄλλοι, ὅτι θὰ ἠδύνχτο οὗτος νὰ βλέπη τόσον, ὅσον δυνάμεθα ἡμεῖς διὰ τῆς ἀφῆς νὰ αἰσθανώμεθα τὰ ὅστ' αὐτῶν μελῶν ἡμῶν. Ὡστε αἰσθάνεσθαι πάντοτε τὸ αὐτὸ πρᾶγμα και μηδὲν αἰσθάνεσθαι εἶναι ἐν και τὸ αὐτὸ (sentire semper idem et non sentire, ad idem recidunt). (Villa-Γρατσιαίου, « Ἡ σύγχρονος ψυχολογία », σ. 20).

3. Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη ἀπαντᾷ, ὡς ψυχολογικὴ θεωρία, και ἐν τοῖς μεγάλοις φιλοσοφήμασι τοῦ Καρτεσιῦ, τοῦ Σπινόζα, τοῦ Λωκίου, τοῦ Χιουμίου, τοῦ Λεϊβνιτίου.

ἠθικὰς καὶ πολιτικὰς προήνεγκε σπουδαίας γνώμας, αἵτινες ἐπήγειραν ζωηρὸν τὸ διαφέρον καὶ ἀπήτησαν συζητήσεις¹. Ἀπλῶς εἰπεῖν ἀπέκοψε τοὺς μετὰ τῶν σχολιαστικῶν δεσμοὺς ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ, ὡς ἐποίησεν ὁ Κοπέρνικος ἐν τῇ ἀστρονομίᾳ, ὁ Γαλιλαῖος ἐν τῇ φυσικῇ καὶ ὁ Harvey ἐν τῇ φυσιολογίᾳ. Διὸ καὶ ἦτο εὐλογον νὰ ἀσκήσῃ μεγάλην πανταχοῦ ῥοπὴν ἐπὶ τε τοὺς συγχρόνους καὶ τοὺς μεταγενεστέρους². Ἄλλ' ἀφ' ἐτέρου, ἐνεχόμενος ἐν τῇ μεταφυσικῇ καὶ τῇ πολιτικῇ εἰς τὴν μονομέρειαν ἄκρας φυσιοκρατίας, ἔμελλε νὰ τύχῃ σφοδρῶν πολεμίων³.

6. Ἀντίπαλοι τοῦ Ὁββεσίου.—Οἱ τῶν ἀρχαίων θεωριῶν ὑπέρμαχοι καὶ τῆς ἐπισήμου φιλοσοφίας προστάται ἐτάχθησαν κατ' αὐτοῦ. Ἐκ τῶν πολλῶν ἀντιπάλων ἰδίας μνείας ἀξιοὶ εἶναι οἱ πλατωνίζοντες φιλόσοφοι, οἵτινες, ἀνεφάνησαν πολλοὶ ἐν Ἀγγλίᾳ κατὰ τὸν 17ον αἰῶνα καὶ προήρχοντο

---

1. Ὁ Ὁββεσίου διήγειρε τόσῃν ἐπιστημονικὴν κίνησιν, ὅσῃν που ἐν τῷ 19ῳ αἰῶνι ὁ Δαρβῖνος.

2. Ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ μὲν Λώκκιος ἐχρησιμοποίησε τὴν ψυχολογίαν καὶ τὴν γνωσιολογίαν τοῦ Ὁββεσίου, ὁ δὲ Βερκελέϊος μετερρύθμισε τὴν ὄντολογίαν αὐτοῦ. Ἐν δὲ τῇ Γαλλίᾳ οἱ Ἐγκυκλοπαιδικοὶ (ὁ Hollbach καὶ μάλιστα ὁ Direrot), ἔτι δὲ ὁ Ρουσσώ καὶ ὁ Turgot καὶ ὕστερον ὁ Destutt de Tracy ἐπανῆλθον εἰς τὰ διδάγματα ἐκείνου. Οὐχ ἤττον ἐν Ὁλλανδίᾳ ὁ Σπινόζας καὶ ἐν Γερμανίᾳ ὁ Λεϊβνίτιος ὑπέστησαν ζωηρὰν τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ.

3. Ἐκ τῶν περὶ Ὁββεσίου διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ ἑξῆς: G. R o b e r s t o n, Hobbes, 1886.—G. L y o n, La philosophie de Hobbes, 1893.—G. B r a n d t, Grundlinien der Philosophie von Th. Hobbes, 1895.—F. T ö n n i e s, Hobbes Leben und Lehr, 1896, 3η ἐκδ. 1925.—L e s l i e S t e p h e n, Hobbes, 1904.—A. T a y l o r, Th. Hobbes, 1908.—B r o c k c k d o r f f, Hobbes im Lichte seiner didaktischen und pädagogischen Bedeutung, 1919.—G. S o r t a i s, La philosophie moderne jusqu' à Leibniz, τόμ. 2, 1922.—A d. L e v i, La filosofia di Tom. Hobbes, 1926.—Fr. B r a n d t, Die mekanike Naturphiles. Th. Hobbes, 1921.—R. H ö n i g s w a l d, Hobbes und die Staatsphilosophie, 1922.—H. M o s e r, Th. Hobbes, 1923.—C. v. B r o c k d o r f f, Th. Hobbes, 1929.—M e y e r K e s t e n, Die Grundgedanken des Th. Hobbes, 1940.—C. T h o r p s, The ästhetic theory of Th. Hobbes, 1940.

κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ τῆς Σχολῆς τῆς Κανταουρίας (Cambridge)¹, τῆς ἐπιμελῶς θεραπευούσης τὰς ἀνθρωπιστικὰς παραδόσεις τῆς ἐν Ἰταλίᾳ ἀναγεννήσεως. Οὗτοι κατεπολέμουν τὴν φυσιοκρατίαν διὰ λόγων, οὓς ἠρύοντο ἐκ τῆς στωϊκῆς καὶ τῆς νέας πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἔτι δὲ καὶ ἐκ τῆς ἐν Ἰταλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ ἀναγεννήσεως· ἤλεγχον τὴν μηχανικὴν ἐρμηνείαν καὶ ἔψεγον τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ὁββεσίου ὡς ὕλιστικὴν ἀθεΐαν, πρὸς ἣν ἀντέταττον τὴν τελολογικὴν ἀπόδειξιν τῆς ὑπάρξεως τοῦ θεοῦ.

Ἐνταῦθα ἀνήκει ὁ Ῥοβέρτος G r e v i l l e (λόρδος Brook) (1608-1643), πεσὼν ἐν τῷ ἀγῶνι ὑπὲρ τοῦ κοινοβουλίου. Οὗτος ἐν τῇ συγγραφῇ τῇ ἐπιγραφομένῃ «Ἡ φύσις τῆς ἀληθείας»² ἀποκρούει τὴν δοξασίαν ὅτι ἡ γνῶσις εἶναι μόνον ἀνθρωπίνη δύναμις, καθ' ἑαυτὴν κενὴ περιεχομένου, πειρᾶται δὲ νὰ δείξῃ ὅτι ψυχὴ, γνῶσις καὶ ἀλήθεια εἶναι ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἦτοι τὸ θεῖον φῶς. Πάντα τὰ ὄντα εἶναι τὸ θεῖον φῶς, ὅπερ ἐν τῇ ἀκροτάτῃ ἐνόησι αὐτοῦ ἀκτινοβολεῖ καὶ ἐκχεῖται· πάντα ἄρα, ὅσον καὶ ἂν φαίνονται διάφορα, εἶναι κατὰ τὴν φύσιν αὐτῶν τὸ αὐτό. Ὁ χῶρος καὶ ὁ χρόνος, ἅπερ ποιοῦσι τῶν πραγμάτων τὴν διαφορὰν, δὲν ὑπάρχουσι καθ' ἑαυτά, ἀλλ' εἶναι ἀπλῶς ἡμετέρα ἀντίληψις, ψιλὸν φαινόμενον. Ἡ δ' ἐπίγνωσις ὅτι πάντα εἶναι ἐν τῷ θεῷ ἐν, ἀπαλλάττει ἡμᾶς τοῦ φθόνου καὶ πείθει ὅτι ἡ εὐτυχία τῶν ἄλλων εἶναι καὶ ἰδία ἡμῶν εὐτυχία· διαλύει τὸ σκότος τῆς ψυχῆς καὶ καθαγιάζει τὸν πόνον. Ἐκ τοῦ ἐναντίου ἡ ἐμπειρία οὐδεμίαν δεικνύει πραγματικὴν αἰτίαν καὶ τοῦτο μόνον διδάσκει, ὅτι ἕκαστον φαινόμενον προέρχεται ἐξ ἑτέρου.

Ὁ Ναθαναήλ C u l v e r w e l l, ἐν τῷ μετὰ θάνατον (συμβάντα τῷ 1651) ἐκδοθέντι ἔργῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ «Γλαφυρὰ καὶ διδακτικὴ πραγματεία περὶ τοῦ φωτὸς τῆς ἀληθείας»³, πλατωνίζει, ἀλλ' ἤττον μυστικῶς τοῦ λόρδου Brook, καὶ προσνέμει

---

1. Ἡ Σχολὴ αὕτη ἀντηγωνίζετο πρὸς τὴν τῆς Ὁξωνίας καὶ ἐπεδίωκε τὴν συγχώνευσιν φιλοσοφίας καὶ θεολογίας.

2. The nature of truth, 1641.

3. An elegant and learned discourse of the Light of Nature, 1652.

μείζονα σπουδαιότητα εἰς τὴν ψυχολογικὴν ἐμπειρίαν. Πιστεύει εἰς αἰδίους καὶ καθολικὰς ἀληθείας, αἵτινες συμπίπτουσιν εἰς τὸ αὐτὸ μετὰ τῆς οὐσίας τοῦ θεοῦ καὶ δρῶσιν ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ. Ταυτίζει δὲ καὶ αὐτὸς (ὡς ὁ Brook) φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, ἐνῶ ὁ Βάκων καὶ ὁ Ὁββέσιος σαφῶς διέκρινον καὶ ὀξέως ἀπεχώριζον αὐτὰς ἀπὸ ἀλλήλων.

Ἔσαύτως καὶ ὁ Σαμουήλ Parker (1640-88), ἐπίσκοπος Ὁξωνίας, ἀντεμάχητο πρὸς τὸν Ὁββέσιον, ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὸν Καρτέσιον, ἀποκρούων τὴν τε φυσικὴν περὶ ἀτόμων θεωρίαν καὶ τὴν περὶ ἐμφύτων ἐννοιῶν διδασκαλίαν τοῦ Γάλλου φιλοσόφου· ἐπεκαλεῖτο δὲ τὸ μὲν τὴν διδασκαλίαν τῆς πίστεως τὸ δὲ τὴν σκοπιμότητα τοῦ κόσμου. Τὴν εἰς τὴν ὑπαρξιν τοῦ θεοῦ πίστιν ἐστήριζε κατ' ἐξοχὴν ἐπὶ τῆς σκοπίμου τῶν ὄντων διατάξεως¹.

Ἐνταῦθα μνημονευτέος ὁ Ἑρρικὸς More (1614-1687), δράσας εὐδοκίμως ἐν τῷ πανεπιστημίῳ τοῦ Cambridge. Οὗτος συνανέμειξε μετὰ πλατωνικῶν θεωριῶν καββαλικὰς δοξασίας. Πάντα λέγει, καὶ τὰ φυσικὰ ἔτι σώματα, ἐμφοροῦνται πνευμάτων, ἅτινα ἐπὶ μὲν τῶν κατωτέρων βαθμίδων καλοῦνται σπερματικοὶ λόγοι, ἐπὶ δὲ τῶν ἀνωτέρων ψυχαί². Τὰ πάντα πληροῖ τὸ κοσμικὸν πνεῦμα, ὅπερ ὅμως δὲν εἶναι αὐτὸς ὁ θεὸς ἀλλὰ δημιουργηματα αὐτοῦ· κοινὸς δὲ πάντων δεσμὸς εἶναι ὁ περιέχων ἀπειρος χῶρος, ὅστις εἶναι κατηγόρημα τοῦ ἀπείρου πνεύματος, τοῦ θεοῦ³. Τὰς τοιαύτας θεωρίας ἀνέπτυξεν ὁ φιλόσοφος ἐν τῷ «Μεταφυσικῷ, ἐγχειριδίῳ»⁴ οὗ ἡ ἐπίδρασις ἐν Ἀγγλίᾳ λήγοντος τοῦ

1. Τοῦτο ἐποίει καὶ ἐν ἄλλαις συγγραφαῖς καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἐπιγραφομένη « Ἀνακρίσεις φυσικαὶ καὶ θεολογικαὶ περὶ θεοῦ » (*Tentamina physico-theologica*, 1665).

2. Ἐν τῇ συγγραφῇ τῇ περὶ ψυχῆς (*De anima*, 1677) παρέχει ὁ More ὄρισμὸν τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ σώματος· κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸ μὲν πνεῦμα εἶναι οὐσία διαδυτικὴ καὶ ἀδιαίρετος (*substantia penetrabilis et indisceribilis*), τὸ δὲ σῶμα οὐσία μὴ διαδυτικὴ καὶ διαίρετὴ (*substantia inpenetrabilis et discerbilis*).

3. Ὁ θεὸς ἔχει κατηγόρημα τὴν ἔκτασιν, διὸ καὶ εἶναι πανταχοῦ παρών.

4. *Enchiridion metaphysicum, in quo agitur de existentia et natura rerum incorporearum* 1671.

17ου αιώνας, υπῆρξε μεγάλη. Ἐν δὲ τῷ « Ἠθικῷ ἐγχειριδίῳ »¹ ἔδειξε τὴν στενὴν σχέσιν ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας.

Ἐγγύς πως, ἴσταται καὶ ὁ Ῥιχάρδος B u r t h o g g e (γεννηθεὶς τῷ 1638) ἐν τῇ περὶ τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος διδασκαλίᾳ τῇ ἐκτεθειμένῃ ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ² ἐν ἣ ἀναπτύσσει πνευματοκρατικὴν μεταφυσικὴν.

Καὶ ὁ Ἰω. N o r r i s (1657 - 1711) ἐπεξῆλθε κατὰ τοῦ Ὠββεσίου. Οὗτος ἐν τῷ Δοκίμιῳ περὶ τῆς θεωρίας τοῦ ἰδεατοῦ ἢ νοητοῦ κόσμου³ ὑπερμαχεῖ τῆς ὑπάρξεως πνευματικοῦ κόσμου. Προσέκειτο δὲ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν πλατωνικὴν καὶ μυστικὴν θεωρίαν τοῦ Ἐρρίκου M o r e καὶ ἔγραψε κατὰ τῆς συγγραφῆς τοῦ T o l a n d τῆς περὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἄνευ μυστηρίων⁴. Οὐχ ἤττον ὑπερμαχεῖ, ἐν ἰδίᾳ πραγματείᾳ⁵, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς.

Τῆς πνευματοκρατίας φαίνεται ἀντεχόμενος καὶ ὁ K e n e l m D i g b y (1603 - 1665) ἐν ταῖς δυσὶ πραγματείαις περὶ τῆς φύσεως τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς⁶. Μέμφεται τοὺς ἀτομικοὺς ὅτι δὲν διαστέλλουσιν ἀπ' ἀλλήλων τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ποσότητα (θεωρουμένην ὁμοίαν πρὸς τὸν χῶρον). Ἐκείνη μὲν εἶναι ἡ οὐσία τῶν πραγμάτων, αὕτη δὲ (δι' ἧς γινώσκομεν τὰ πράγματα ὡς μεριστὰ καὶ ἐκτατὰ καὶ ἔχοντα ὠρισμένον μέγεθος) ἤρτηται ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ψυχῆς ἡμῶν γινομένης ἀντιλήψεως τῆς οὐσίας. Ἐν τοῖς σώμασιν λοιπὸν ἐμφανίζονται συνημμένα ὑπόστασις καὶ ποσότης, ἅπερ ὅμως πράγματι εἶναι χωριστὰ ἀπ' ἀλλήλων. Ἐνεκα δὲ τοῦ ὑποκειμενικοῦ τρόπου τῆς ἀντιλήψεως

---

1. Enchiridion ethicum, 1668.

2. Αὕτη ἐπιγράφεται « Δοκίμιον περὶ τοῦ λόγου καὶ τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος » (An Essay upon reason and the nature of spirits, 1694.

3. Essay toward the theory of the ideal or intelligible Wold, 2 τόμοι 1701 καὶ 1704.

4. An account of reason and faith in relation to the mysteries of Christianity, 1697.

5. A philosophical discourse concerning the natural immortality of the soul, 1708.

6. Two tratises in the one of which the nature of bodies ....., 1644.

ἡμῶν, πρέπει νὰ ἐρευνῶμεν οὐχὶ τὰ πράγματα ἀλλὰ τὰς ἐννοίας ἡμῶν περὶ τῶν πραγμάτων.

Ἐν τῇ πραγματείᾳ τῇ περὶ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς προθυμεῖται νὰ ἀποδείξῃ ὁ ἀνὴρ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀπλή, ἀμέριστος καὶ ἀθάνατος.

Πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Ὁββεσίου ἀντετάχθησαν, πλὴν ἄλλων, ὁ Ῥιχ. Cumberland, ὁ Ῥαφαήλ Cudworth καὶ ὁ Ἀρθούρος Collier, περὶ ὧν ἔσται ἡμῖν ἀλλαχοῦ, ἐν ὑστέρω τόπῳ, οἰκειότερος ὁ λόγος.

Μεταξὺ τοῦ Βάκωνος καὶ τοῦ Ὁββεσίου ἴσταται χρονικῶς ἐν τῷ μέσῳ ὁ Ἑρβετος.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΤΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘ. Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ